

KDYŽ MLUVÍ ZBRANĚ, FILOSOF NEMLČÍ

Rozhovor Aleny Roreitnerové
s Volodymyrem Jermolenkem

Filosof ve válce

A. R.: Téměř bez ustání prostředkujete a vysvětľujete současnou ukrajinskou zkušenost pro západní média, vedete rozhovory s ukrajinskými i zahraničními experty, jako dobrovolník jezdíte s pomocí na frontovou linii. Zároveň říkáte, že jste především filosof. Co pro vás znamená být filosofem během války? A vrhá to pro Vás zpětně světlo na to, co znamená být filosofem vůbec?

V. J.: Myslím si, že skutečná filosofie se rodí v době velkých nesnází, v temných časech. Z toho důvodu jsem také nedávno spustil podcast *Thinking in Dark Times*. Domnívám se, že v obdobích zajištěného, pohodlného života má filosofie sklon uchýlit se k dějinám filosofie. Něco takového bohužel vidíme v západním akademickém světě, kde katedry filosofie zveřejňují především knihy o předchozích filosofech. Je v tom určitá neochota myslet nezávisle, možná i strach převzít odpovědnost za vlastní myšlení, mluvit sám za sebe. Proč? Může za tím být skryté přesvědčení, že se v našich životech neděje nic doopravdy důležitého a zajímavého, a tak bychom se měli obracet k velkým filosofům minulosti. Proto se vždycky cítím zaskočený, když řeknu, že jsem filosof, a lidé se mě hned ptají: „A na co se specializujete?“ „No, víte,“ odpovídám jim, „já se specializuji na filosofii samotnou, na filosofické myšlení. Nejsem nutně odborník na Hannah Arendtovou, Platóna nebo Kanta. Ti všichni jsou mí společníci v rozhovoru, jsou to mí přátelé, které znovu a znovu čtu a přemýšlím spolu s nimi.“ To bych řekl za první.

A za druhé je podle mého názoru pro příběh lidských bytostí určující, že v sobě podivuhodným způsobem spojují smrtelnost s nesmrtelností. Lidská kultura byla vždy zápasem se smrtí. Je to zjevně zápas, který prohráváme, a to nutně, kvůli naší biologické podstatě, ale zároveň tak trochu vyhráváme, protože dokážeme smrt obejít. Kultura je způsob, jakým mohou i mrtví lidé zůstat v jistém smyslu naživu; je to způsob,

jak mohou ti, kdo něco napsali a pak zemřeli, uchovat to, co napsali, i pro budoucí generace. Proto mám velmi rád Pascalův obrat, podle nějž je lidská bytost „un rousseau pensant“ – myslící třtina. Chce se tím říci, že lidská bytost je křehká, ale zároveň v sobě zrcadlí vesmír. Je smrtelná, ale zrcadlí nesmrtelnost, je konečná, ale zrcadlí nekonečno. To je něco, co pochopíte velmi... řekl bych velmi empiricky během války, když se setkáte se smrtí, když pochopíte, jak křehký život je a jak je skrze tuto křehkost vidět nekonečná a zázračná přirozenost lidských bytostí. Někteří lidé ji nazývají božskou přirozeností, jiní jsou skromnější. Ale když se mě zeptáte: Proč cítíme takovou lítost, proč truchlíme nad druhými? Důvodem je naše vědomí, že každá bytost je svět sám pro sebe, a když ztratíme nějakého člověka, ztrácíme celý svět. Spolu s mojí ženou jsme napsali knihu o válce: jmenuje se *Život na hranici* a měla by tady na Ukrajině brzo vyjít. Doufáme, že vyjde také v překladu do angličtiny a jiných jazyků. Je to kniha o filosofii v době války: zachycuje, co znamená být filosofem během války, jaká témata se snažíme analyzovat a kolik věcí – filosofických otázek – se kolem nás mění: náš přístup k jiným lidským bytostem, k domovu, k času, k prostoru, náš přístup k naší vlastní zemi atd.

Někteří čeští čtenáři znají příběh dětského lékaře Oleksandra Jabčanky,¹ v němž tento lékař vypráví o tom, jak čel v zákopech u bachmutské „cesty života“ Platónova Faidóna, aby se nezaměstnával myšlenkami na to, jaká je – při stávající intenzitě palby – pravděpodobnost dopadu miny přímo do zákopu. Říká, že mu filosofie pomáhá nezešleat a zároveň mu dává šanci pomáhat ostatním. Nechci nic idealizovat, ve stejné době na této pozici dva Jabčankovi kamarádi padli. U nás je pro mnohé filosofie stále ještě hlavně akademickou disciplínou; jak rozumíte její schopnosti zachránit sebe a pomáhat ostatním?

Moje odpověď navazuje na tu předchozí. Myslím si, že jedním ze slov, která vystihují ukrajinskou kulturu, je slovo „navzdory“. Je to svoboda navzdory tyranii, život navzdory smrti, radost navzdory tragédii. V jis-

¹ R. Mokryk, *Západ Ukrajiny: „bašta ukrajinského nacionalismu“*, in: *Ukrajina. Osobní svědectví a geopolitické pozadí rusko-ukrajinské války*, vyd. S. Koškinová – R. Mokryk – P. Procházková, Brno 2023, str. 32–39. Týž, *Jak se z Ukrajinců stali občané a z občanů vojáci. Cesta dětského lékaře ze Lvova do zákopů Bachmutu*, in: *Deník N*, 10. 5. 2023. Dostupné online: <https://denikn.cz/1140977/jak-se-z-ukrajincu-stali-obcane-a-z-obcanu-vojaci-cesta-detskeho-lekare-ze-lvo-va-do-zakopu-bachmutu/?ref=list>. (navštíveno 17. 4. 2025).

tém smyslu je to také myšlení navzdory absurditě, která vás obklopuje. A jak už jsem zmiňoval, myslím si, že když se setkáme s křehkostí života tak empiricky, tak očividně, lépe mu rozumíme. Pochopíme, jak je cenný a jak bychom ho měli opatrovat. Je to dávná moudrost pocházející už od stoiků a Řeků, cosi, na co jsme pozapomněli v době bezpečí, zajištění, společenského blahobytu, dobrých pozic a placených profesur. Domnívám se, že to, co nás s takovou naléhavostí nutí přemýšlet, je strach, že můžeme ztratit něco velmi cenného. Zdá se mi, že tímto strachem jsou prostoupeni všichni Ukrajinci. A odpovídáme na něj různými způsoby: někteří lidé vytvářejí výtvarná díla, někteří tvoří hudbu a jiní se věnují filosofii. Ale podobně jako je například stoická filosofie uměním života navzdory ztrátám a osobní přípravou na ztráty nejvyšší, včetně ztráty vlastního života, podobně je nyní i pro ukrajinskou filosofii přirozené, že se ubírá tímto směrem; tak si to alespoň představuji.

S tím snad souvisí i svědectví, jež podávají myslitelé, kteří se ocitli v zajetí. Igor Kozlovskij, religionista, který strávil dva roky v zajetí v okupované Doněcké oblasti a od jehož smrti uplynul více než rok, v rozhovoru s Konstatinem Sigovem zmiňuje myšlenku Viktora Frankla a zároveň svou vlastní zkušenost svědomí jako vnitřního pozorovatele, který mu umožnil odolávat a obstát i ve chvílích těžkých útrap.² Maksym Butkevych, aktivista za lidská práva a vystudovaný filosof, který byl v říjnu 2024 propuštěn z ruského zajetí, v rozhovoru se Soňou Koškinovou zmiňuje, jak důležité je ubránit si v zajetí svůj vlastní vnitřní svět. Říká: „Můžete někoho donutit, aby něco fyzicky udělal, ale vlomit se do jeho hlavy a srdce je mnohem těžší.“³ Mluví dokonce o tom, že by vytváření tohoto vnitřního chráněného prostoru mělo být součástí přípravy vojáků na jejich službu (a také na případné zajetí). Oba zmiňují, jak vedli v zajetí duchovní rozhovory se svými spoluvězni nebo jak pro ně chystali přednášky. Nepřipadá vám, že v této krajní zkušenosti znovu ožívají staré filosofické nauky zaměřené na péči o duši a dialog s druhými?

Myslím, že ano. Oba zmiňované samozřejmě dobře znám. Maksym Butkevych je můj přítel a Igor Kozlovskij byl také můj přítel a kolega. Igor

² Rozhovor I. Kozlovského s K. Sigovem, *Tam, kde se člověk setkává sám se sebou*, čes. překl. P. Šimák, in: *Universum*, 34, 2024, č. 2, str. 38–41.

³ Rozhovor M. Butkevych se S. Koškinovou, v anglickém překladu (publikovaném 23. 12. 2024), *We All Have Traumas. Everyone Has Their Own Martyrology of This War*, in: *LB.ua*. Dostupné online: https://en.lb.ua/news/2024/12/23/34310_maksym_butkevych_we.html (navštíveno 17. 4. 2025).

byl členem výkonné rady ukrajinského PEN klubu, a když zemřel, stal se členem této rady Maksym. Je tu tedy jakási návaznost.

Jsem rád, že zmiňujete slovo „péče“. Domnívám se, že péče je pro nás jedním z ústředních pojmů. Napsal jsem esej pro latinskoamerický tisk, která se zvlášť věnuje tomuto slovu ve smyslu „péče o něco“ – vidíme lidi, kteří se nepřestávají o něco starat navzdory strašlivým situacím, v nichž se nacházejí: například pečují o květiny kolem svého rozbombardovaného domu.

Nikdy jsem nebyl ve vězení, nemám tuto zkušenost a nevím, jestli mě něco takového potká. Ale myslím si, že schopnost znovu objevit náš vnitřní svět je dnes velmi důležitá. Ve skutečnosti ji ztrácíme i tehdy, když ve vězení nejsme, i jakožto takzvaně svobodné osoby. Ale svoboda je něco mnohem hlubšího než jen konání toho, co chcete, nebo sledování vlastních pohnutek. Svoboda je archeologie duše. Je to hluboké dolování ve vaši duši, které má vést k tomu, abyste porozuměla, kým jste. Pro Ukrajince to není těžké pochopit, protože zakladatel ukrajinské filosofie, Hryhorij Skorovoda, filosof 18. století, právě o tomto mluvil: o tom, že potřebujete najít svou skutečnou přirozenost a osobnost. Tato přirozenost je velmi různorodá, není to jednotná přirozenost, kterou západní filosofové začali hledat právě v tomto období 17. a 18. století. Skorovoda mluvil o personalizované přirozenosti: každý z nás má svou vlastní přirozenost nebo bytnost a náš život je v jistém smyslu dlouhou cestou k této přirozenosti – k té zvláštní věci, která je zároveň v nás a zároveň je od nás vzdálená. Tyto metafory sám používám ve svých knihách: píšu o blízkosti a odstupu a o tom, jak jsou spolu propojeny. Moje poslední kniha o lásce vlastně interpretuje lásku jako velmi zvláštní směs bytí nablízku a bytí v odstupu, kdy jsme v těsné blízkosti druhého a zároveň jsme vůči němu transcendentní; je to bytí v intimitě a současně bytí v určité vzdálenosti od druhého.

Mám za to, že toto směřování, tuto otevřenost vůči vnitřnímu světu, jsme v posledních desetiletích tak trochu ztratili. V jistém smyslu představoval objev tohoto nezměrného vnitřního světa velký průlom a velké odhalení raného 20. století. Domnívám se ale, že začátek 21. století, který s sebou nese zejména nástup sociálních sítí, se celý točí okolo externalit. Charakterizuje ho především to, čemu se říká „amour propre“ – náš vlastní obraz v očích druhých. Nestaráme se o sebe, nepečujeme o své duše, ale staráme se o svůj vlastní obraz v očích druhých lidí. Takže se vlastně staráme o svůj zrcadlový obraz, nebo jak by řekl Platón, pečujeme o své stíny, a ne o sebe. Snad se pro Igora a Maksyma zajetí stalo místem, kde o tom přemýšleli a dobrali se hlubšího porozumění.

Myslím si, že nesvobodu zažíváme nejen ve vězení, protože rychlý sled událostí a tragédie všude kolem nás, sociální síť a mnoho dalších věcí vytváří překážky, které nám brání pohroužit se do vlastních duší.

Z vyprávění přátel v Kyjevě se dozvídáme, jak živá je v současné době ukrajinská kultura. Navzdory bombardování se stále konají divadelní a hudební představení. Objevuje se mnoho knih poesie, válečných svědectví a odborných knih. Podle novinářky Soni Koškinové se během roku 2023 jen v centrální části Kyjeva otevřelo 14 nových knihkupectví.⁴ Filosofka Natalia Viatkina zmiňuje, že velké množství knih, které teď vycházejí, jsou filosofické knihy přímo z pera ukrajinských autorů.⁵ Objevují se také internetové platformy, na nichž je možné účastnit se filosofických přednášek online (jako je Cowo Guru).⁶ Jak si vysvětlujete tento nebyvale čilý kulturní a duchovní život?

Jde o to, že kultura není nadstavba, a válka to odhaluje. Kultura není kratochvíle, něco, co si můžete dovolit poté, co uspokojíte všechny své potřeby. Zjednodušené chápání Maslowovy pyramidy přivedlo některé lidi k závěru, že sebevyjádření a tvořivost jsou možné až po naplnění základních potřeb. Tak to ale není: kulturu často vytvářejí lidé, kteří jsou chudí, trpí nemocemi, lidé bez domova, lidé, kteří jsou na mizině či na pokraji duševního zhroutení, lidé, kteří nejsou v bezpečí, ocitli se ve vězení a podobně. To proto, že kultura je mnohem silnější. A my Ukrajinci dobře chápeme, že právě díky ní je také možné přežít. Takže protiklad mezi hodnotami přežití a hodnotami sebevyjádření, jak jej popisují někteří sociologové, v jistém smyslu neexistuje. Všechno to patří k sobě. Když chceme zůstat naživu, musíme se vyjadřovat, protože potřebujeme mluvit a potřebujeme být slyšet. Takže tvorba, mluvení a vyjadřování jsou zkrátka způsoby jak přežít.

Má vůbec smysl přežít, když to znamená jen uchovat při životě fyzické tělo? V ukrajinské literatuře najdete řadu příkladů. Mám na mysli především Ivana Bahrjaného a jeho slavný román o gulagu nazvaný

⁴ Rozhovor se S. Koškinovou, 23. 12. 2024, Praha.

⁵ N. Viatkina, *To Be a Philosopher in Ukraine*, dostupné online: <https://philosopherscocoontypepad.com/blog/2023/09/to-be-a-philosopher-in-ukraine.html> (navštíveno 17. 4. 2025).

⁶ Cowo.guru je ukrajinská internetová platforma přístupná na různých sociálních sítích; zaměřuje se na ukrajinskou kulturu obecně, mj. i na filosofii; jejím prostřednictvím se účastní filosofických diskusí např. výše zmiňovaný O. Jabčanka. Přístup k platformě je placený, příslušníci armády jej mají zdarma.

Zahrada Getsemanská, kde popisuje dělníky přivedené do vězeňského vagónu, ve kterém je sám převážen jako vězeň. Popisuje je jako pouhá těla postrádající řeč, a dokonce i schopnost setkat se s vámi pohledem. Těla, která sovětský režim zcela bestialisoval, proměnil v cosi animálního, a to tím, že je zbavil kultury, prostředků sebevyjádření a různých typů řeči: nejen verbální řeči, ale také řeči obrazů, hudby, paměti, příběhů atd. Myslím si, že je to velmi příznačné. Nelze totiž říci, že by Rusové ničili ukrajinskou kulturu s cílem zničit ukrajinskou kulturu. Ničí přece všechno, co vidí. Zároveň ale bezpochyby platí, že v dějinách genocidy Ukrajinců ze strany ruského imperialismu vidíme mnoho příkladů toho, jak se kultura vytrhává i s kořeny, protože je to hlas a tvář lidí. Dělo se to v 19. i ve 20. století. Proč? Protože kultura je jazykem společnosti – a když říkám jazyk, nemyslím tím nutně jazyk jako takový, chápu „jazyk“ jako metaforu. A když je kultura vymýcena, takže dané společnosti přestává být viditelné a slyšitelné pro jiná společnosti, pak bude s největší pravděpodobností pokládáno za mrtvé, za neexistující. Neboť ke své existenci se hlásíme právě prostřednictvím jazyka a kultura je svým způsobem jazykem našeho společnosti.

Síla myšlenek

Ve svém textu, který vyšel v Kyiv Independent,⁷ říkáte, že jednou z věcí, které válka odhaluje, je síla myšlenek. A právě špatné myšlenky jsou jednou z hlavních příčin válek. Naše generace vyrostla v postmoderním paradigmatu a jedním z původních impulsů postmoderního myšlení byla snaha zabránit návratu totalizujícího myšlení. Podle Vás však ve východní Evropě i v západním světě vedlo toto paradigma v posledních desetiletích k určité devalvaci či relativizaci idejí nebo hodnot. Důsledkem toho všeho je, že obecně podceňujeme sílu idejí. Jednou ze špatných myšlenek je podle Vás „myšlenka, že Rusko je impérium, které potřebuje expandovat, že Ukrajina je neexistující stát, že dějiny Ukrajiny jsou dějinami Ruska – jsou to špatné myšlenky vytvořené špatnými historiky. Když se ale mizerná historie změní v ideologii, stane se z ní zbraň.“ Na jiném místě také říkáte, že dějiny Evropy jsou velmi složitým příběhem vnitřní de-imperialisace, přičemž Rusko je posledním impériem

⁷ V. Jermolenko, *Opinion: Life, Death, and Social Solidarity in Dark Times*, in: *Kyiv Independent*, 16. 9. 2024. Dostupné online: <https://kyivindependent.com/volodymyr-yermolenko-life-death-and-social-solidarity-in-dark-times/> (navštíveno 17. 4. 2025).

v Evropě, a dokud se nezhroutí, nemůže nastat v Evropě skutečný mír. Prezident Trump v mnoha lidech vyvolává určité naděje [tato část rozhovoru vznikla 28. 1. 2025, pozn. red.], které se poněkud paradoxně pojí s nevypočitatelností jeho jednání. Přesto: nezdá se vám, že to, co zatím dělá (například jeho nároky na Grónsko atd.), vypadá spíše jako špatná mimésis špatných myšlenek?

Pokud jde o Trumpa, mám za to, že nyní pozorujeme trend re-imperialisace Spojených států. Potvrzují se mé obavy, že namísto de-imperialisace směřujeme k re-imperialisaci. Souvisí to s určitou maskulinizací a „genderizací“ politiky, kdy se na politiku pohlíží prizmatem mužství – je to ovšem prastarý a primitivní, řekl bych dokonce bestiální a animální pojem mužství jako schopnosti zápasit a rvát se. Ale nejsem si jistý, jestli Trump doopravdy míří tímto směrem. Kdyby totiž hledal *opravdovou* mužnost nebo bojového ducha nebo cokoli takového, měl by se podívat na ukrajinské vojáky, kteří čelí mnohem silnějšímu nepříteli. Být bojovníkem přece neznamená působit utrpení slabším: bojovníkem jste tehdy, když se postavíte silnějším rváčům. Upřímně řečeno, myslím, že touto re-imperialisací Spojených států je ohrožena celá idea demokracie. Už od roku 2014 říkám, že Evropa se postupně stává nepatrným ostrůvkem demokracie a republikánské tradice v nezměrném oceánu nového autoritářství. Ale upřímně jsem nečekal, že toto nové autoritářství přijde ze Spojených států.

Uvidíme, co se stane během těchto čtyř let a po nich. Je možné, že se kurs ještě zvrátí, ale myslím, že celkový trend už je nastolen. Doufám, že se ruský imperialismus v určitém okamžiku zhroutí, ale problém je v tom, že než se zhroutí, může ještě zesílit. To, oč se Rusko ve světě snaží, je zrušení samotné myšlenky dekolonizace. A Trump v tomto směru napodobuje Putina a říká: „Podívejte, dekolonizace byla špatná, tento proces zrovnoprávnění s našimi někdejšími koloniemi nebo bývalými otroky je špatný. Vraťme se k modelu nadvlády, k vertikálnímu modelu.“ Je to špatná zpráva pro celý svět – pro Afriku, Latinskou Ameriku i Asii –, protože uvidíme, jak se na všechna tato místa vrátí re-kolonizace a re-imperialisace. Západní svět byl pojistkou myšlení o rovnosti, o horizontálních vztazích a spolupráci. Pokud se v něm vrací re-kolonizace a re-imperialisace, pak uvidíte velmi neblahé trendy po celém světě. Musíme být připraveni na to, že demokracie budou v příštích desetiletích velmi slabé. Bude jich málo, jejich počet bude omezený a budou muset spolupracovat – vytvářet nová spojení svobodného světa, v němž se budou občané cítit svobodní, a tato nová spojení se nebudou

nutně plně shodovat s hranicemi NATO a EU. Je docela dobře možné, že EU ve své současné podobě toto přerozdělování sil ve světě nepřezijí. Země jako Maďarsko, pokud zůstane u moci Orbán, budou EU skutečně ohrožovat. To znamená, že musíme hledat i nové koalice a přemýšlet trochu nad rámcem současného uspořádání. V tomto smyslu je Ukrajina pro evropskou myšlenku nesmírně důležitou zemí.

V jednom rozhovoru kladete sám sobě – v souvislosti s Jaspersovými mezními situacemi – otázku, proč vlastně lidé ze Západu přijíždějí na Ukrajinu.⁸ Říkáte, že sám žijete na předměstí Kyjeva, ale také tam nemůžete delší dobu zůstat, aniž byste jel na frontu s materiálním vybavením. Tím, co zde člověk hledá, je podle Vás autenticita (jakkoli podezřele může toto slovo znít postmodernímu posluchači). Vyprávíte o vojákovi bez ruky, který řídil auto, když jste se společně blížili k frontové linii. Svou zkušenost popsal nepřeložitelným idiomem, jehož význam je takový, že se zde očitáte v situacích, v nichž se ukazuje, kdo jste. Možná nastal čas pojem autenticity rehabilitovat a vrátit mu jeho váhu. Čím pro vás je?

Myslím, že autenticita je velmi důležitý pojem. Na rozdíl od toho, co ve druhé polovině 20. století zastávala postmoderna, kdy se lidé domnívali, že myšlenka silné identity je špatná, protože nás zbavuje schopnosti zkoumat pluralitu světa, a kdy tudíž pokládali za pomýlenou i představu středobodu, který máme sami v sobě, je dnešní situace zcela odlišná. Dnes vidíme, že vůbec žádný středobod neexistuje. Lidé hrají různé role a rozplývají se ve svých obrazech a maskách, přičemž sociální sítě tomuto procesu výrazně napomáhají. Žijeme v prostředí, v němž jeden druhého známe jen skrze určité role a pravidla hry. Tato pravidla mohou být různá: mohou to být nepsané zákonitosti mondénní společnosti, zásady vzpoury proti zavedeným pořádkům nebo zažitě způsoby chování na Twitteru či Facebooku. Ale řekl bych, že nás to připravuje o něco velmi důležitého, protože autenticita znamená jít k jádru toho, kým jste, a v tomhle jádru vždy najdete určité hodnoty a ctnosti.

Na jedné straně platí, že hodnoty a ctnosti jsou něčím, co nám pomáhá navzájem se spojovat. Jsem totiž přesvědčen, že jednotlivec nemůže sám sebe uskutečnit jen tak, že bude jednotlivcem; můžeme se stát sami sebou jen ve vztahu k něčemu, co je větší než my. Na druhé straně ale

⁸ Rozhovor V. Jermolenka s T. Snyderem a M. Shoreovou, *Ukraine, War, Resistance. A Conversation at Yale*, 24. 5. 2024, in: UkraineWorld.org. Dostupné online: <https://ukraineworld.org/en/podcasts/ep-309> (navštíveno 26. 4. 2025).

platí, že toto „větší než my“ je náš vlastní, osobní projekt. Proto hledám střední cestu, jakousi rovnováhu mezi dvěma stejně nebezpečnými extrémy: mezi krajním individualismem a krajním kolektivismem. Ten první znamená soustředit se výhradně na sebe, na svůj vzhled, kariéru a pocity, aniž bych přemýšlel v kategoriích něčeho většího, než jsem já sám, třebaže jsem ve skutečnosti výtvorem onoho „většího, než jsem já sám“, protože jsem výtvorem společnosti. Jsme na druhých lidech závislí, závisíme na tom, co udělali v minulosti, co dělají nyní, i na tom, jaké naděje a obavy si spojují s budoucností. Je neuvěřitelné, jak si i ve společnosti, která je stále provázanější, uchováваме tento přelud krajního individualismu. Proti tomu pak stojí druhý extrém, jímž je krajní kolektivismus, který jednotlivcům říká, že jedině tehdy, když budou nepatrnými buňkami většího organismu, mohou přežít, jen tehdy se udrží naživu a jen tehdy budou mít nějaký smysl. Myslím si, že krajní kolektivismus, jenž potírá individualitu, je rovněž velmi nebezpečný a že se stále více posouváme tímto směrem. Kupodivu nás tam vedou jak velké technologické společnosti (tzv. Big Tech), tak autoritativní režimy.

Obě zmíněné krajnosti představují určité neduhy či choroby. Zdravé a prospěšné je rozvíjet vlastní život jako jednotlivce, ale s určitým zaměřením k nějaké velké hodnotě. To ona nás spojuje s jinými jednotlivci, kteří o ni rovněž usilují, nebo i s jednotlivci, kteří možná nehledají přesně totéž, ale s nimiž se můžeme spojit v rozhovoru o těchto velkých věcech. Právě o to v otázce autenticity nakonec jde.

V jiném Vašem rozhovoru s Timothy Snyderem⁹ přináší tento historik zajímavý postřeh, na který ukrajinské auditorium živě přitakává: Ukrajinci se podle něj často cítí provinile, protože mají setrvalý pocit, že by mohli udělat více. Naopak na ruské straně se nikdo provinile necítí. Snyder v tomto pocitu provinilosti vidí – byť to na první pohled působí paradoxně – jasný znak svobody: jste-li svobodní, cítíte se provinile, protože vnímáte pozitivní hodnoty, pro které byste mohli udělat víc, a to bez ohledu na to, jak úžasné věci – vy Ukrajinci – děláte. V podobném duchu, a na hlubší úrovni, mluví Igor Kozlovskij o pocitu dluhu vůči své zemi, kterou miluje, i vůči svým blízkým. Někdy se mi zdá, že ty, kteří s Ukrajinci solidarizují, často rozpoznáte právě podle tohoto „nakažli-

⁹ Rozhovor V. Jermolenka s T. Snyderem, *Freedom as a Value and a Task*, 12. 9. 2023, in: *PEN Ukraine*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=qul0IgbOY8Y&t=5523s> (navštíveno 26. 4. 2025).

vého“ pocitu viny, který zároveň zrcadlí hodnoty, o něž jim jde (i když mohou být různé). Máte podobnou zkušenost?

Myslím si, že tento pocit viny tu je, je však otázkou, co s ním uděláte. Není to nutně pozitivní pocit, je to spíš palivo, které by se mělo přeměnit v něco jiného, totiž v jednání. Raději bych tedy mluvil o pocitu odpovědnosti. Velmi důležitý je pojem dluhu, který zmiňujete v souvislosti s Kozlovským, a to proto, že společnost je jakýmsi tkanivem vzájemné směny. K velké frustraci ve společnosti, vedoucí k negativním trendům a nakonec k sebestrukci společnosti, dochází tehdy, když má stále větší množství lidí pocit, že dávají více, než dostávají. Na Ukrajině byl tento pocit od počátku nezávislosti z důvodu špatné ekonomické situace a vzrůstající nespravedlnosti poměrně silný.

Během války pocítíte to, o čem mluví Kozlovskij, totiž že něco dlužíte lidem, kteří jsou kolem vás, a že sama vaše existence je možná jen díky obrovské práci mnoha lidí jak v minulosti, tak v současnosti. Nějací lidé vám dodávají jídlo, staví cesty, učí vaše děti ve škole, ale také učili ve škole vás nebo složili krásnou hudbu, která vám dělá radost. Mám za to, že v tomto smyslu je pocit dluhu velmi plodný. Objevuje se ale ještě jiný pocit, který je stále silnější například mezi vojáky, ale někdy o něm slyšíte i mezi běžnými lidmi (což je samozřejmě problém, protože ti mnohdy nedohlíží všechny souvislosti). Mezi vojáky je ale tento pocit zcela zjevný a jasný: „Dal jsem příliš mnoho. Dal jsem víc, než jsem od společnosti dostal – dal jsem svůj čas, nebo i své končetiny, své zdraví. Někdo dal i svůj život.“ Zároveň platí, že mnoho jiných členů společnosti z toho má užitek a stávají se tak dlužníky těchto vojáků a dobrovolníků, aniž by to ale skutečně docenili, aniž by pomysleli na to, že je třeba tento dluh jednou splatit.

Je to paradoxní situace: pokud jde o naše úsilí jako jednotlivců, měli bychom samozřejmě všichni uvažovat tak, že je patrně zapotřebí, abychom dávali víc, než dostáváme; existuje tedy jakýsi smysl pro sebeobětování, o němž můžeme rozhodnout jen my sami jako jednotlivci. Tento smysl pro sebeobětování je jedním z ústředních témat ukrajinské literatury, silně vystupuje do popředí např. v díle Lesji Ukrajinky, jedné z našich největších spisovatelek. Ale ve chvíli, kdy se stane normou, že někteří lidé dávají více, než dostávají, zatímco jiní více dostávají, než dávají, vytváří to pochopitelně ve společnosti praskliny, které mohou být předzvěstí jejího úplného zhroucení. Takové praskliny vidíme dokonce i v západních společnostech, kterým se z našeho pohledu více méně daří a které prosperují. I zde vidíme, jak se tyto trhliny stále více prohlubují.

Zhmotňují se pak v určitých sporných otázkách, jako je otázka migrace: například v příběhu o tom, že migranti přijdou a vezmou vám něco, co by mělo patřit jen vám, apod. Myslím si však, že kritika migrace je jedním ze způsobů, jak lidé vyjadřují svou nespokojenost spojenou s pocitem, že dávají více, než dostávají. Pak je ale rozhodující položit si následující otázku: skutečně dáváte víc, než dostáváte, nebo upadáte do sebeklamu a na výzvy světa odpovídáte tím, že se stavíte do role obětí? Je tedy třeba rozlišovat: jedna věc je, když mluvíme o vojácích na frontě, u nichž je zcela zřejmé, že dávají víc, než dostávají. Ale když je řeč o někom, kdo žije v zázemí, pracuje v relativně zajištěných podmínkách, ale v důsledku nespokojenosti s nějakým dílčím problémem okolo sebe šíří narativ sebeobětování, je to jiný příběh.

Pokud existuje nějaká hodnota, kterou Ukrajinci probudili k životu, pak je to – vedle statečnosti – bezpochyby důstojnost. Podle ní byla nazvána revoluce na Majdanu, výslovně o ní mluví vojáci na frontových liniích, lidé v zajetí i filosofové (v češtině jsou dostupné texty na toto téma např. od Konstantina Sigova).¹⁰ Vy sám v komentáři pro Kyiv Independent říkáte, že „důstojnost je pokračováním života za hranicemi života. Je to něco nemateriálního, něco, co překračuje biologii a co opatrujeme neméně – nebo i více – než biologický život“.¹¹ Můžete tuto myšlenku rozvést?

Důstojnost je pro mě především právo být tím, kým jste, právo neztratit vlastní místo na světě a nebýt ponižován. Domnívám se, že nedůstojnost je těsně spjatá s násilím a s představou, že lidé, kteří mají moc a peníze, říkají druhým: „Pro tebe není na světě místo, nemáš právo existovat.“ Nebo vám tvrdí, že jste mnohem méně významní, než jste. Mohli bychom uvažovat o původním významu slova *dignitas*, tak jak bylo užíváno v římské společnosti, kde označovalo schopnost patriciů uchovat si to, co během života získali, ať už to byly materiální statky jako vlastnictví, nebo nemateriální věci, jako je pověst či sláva. Šlo o to, že jakmile tyto věci jednou máte, nemůžete o ně být připraven. Myslím si, že rozvíjení pojmu důstojnosti v evropském a západním myšlení jde ruku v ruce s rozšiřováním prostoru, v němž tento pojem uplatňujeme.

¹⁰ K. Sigov, *Poselství z Kyjeva o Ukrajině a Evropě*, přel. L. Karfiková – F. Karfik, Praha 2023.

¹¹ V. Yermolenko, *Opinion: Life, Death, and Social Solidarity in Dark Times*, in: *Kyiv Independent*, 16. 9. 2024. Dostupné online: <https://kyivindependent.com/volodymyr-yermolenko-life-death-and-social-solidarity-in-dark-times/> (navštíveno 26. 4. 2025).

Pro mě spočívá pokrok civilizace ve zmenšování prostoru pro násilí a rozšiřování prostoru pro důstojnost. (Dnes ovšem zažíváme spíše úpadek a obrát úplně jiným směrem.) V římské republice byla důstojnost pokládána za výsledek vašeho úsilí. Zdá se mi, že v moderní době, s rozmachem moderní politické filosofie a myšlenky přirozeného práva, se důstojnost začala chápat jako něco, co lidský život spíše předchází, než aby to bylo jeho výsledkem. Tento posun má své problémy, ale to nic nemění na tom, že k němu došlo. Jsem přesvědčen, že pro Ukrajince je odmítání násilí jednou z rozhodujících myšlenek posledních desetiletí. Ukázala to revoluce na Majdanu: když došlo na bití studentů, vyšel do ulic Kyjeva milion lidí. Pamatuji si velmi živě ten pocit, kdy třetina města vyšla fyzicky do ulic. Stalo se to proto, že násilí a nedůstojnost, tyranská moc, která chce lidi vystrnadit z jejich *topos*, z jejich ontologického místa na světě, a která chce prolomit jejich hranice – fyzické, tělesné, ale právě tak i jejich mentální hranice – se na Ukrajině setkala s bouřlivou odpovědí. To znamená, že společnost – navzdory všem svým problémům – v sobě uchovala cit pro to, že násilí je špatné. Domnívám se, že právě to přivedlo mnoho lidí na frontu: nejen myšlenka identity a snaha naši identitu chránit, ale také idea spravedlnosti. Přesvědčení, že by nemělo být přípustné, aby někdo užíval násilí k překračování hranic, ať už osobních, nebo politických, geografické hranice nevyjímaje. Jsem přesvědčen, že to bylo nesmírně důležité.

Jinou hodnotou, které dávají ukrajinští občané skutečnou váhu, je bezpochyby svoboda. Filozofové jsou proto takřikajíc donuceni se společnými silami rozpomínat na její pravý význam, který patrně není jen negativní (např. svoboda od intervence státu), jak si začali mnozí lidé na Západě myslet. Strávil jste nějaký čas diskusemi nad novou knihou Timothyho Snydera o tomto tématu. Zároveň si všímáte, že hledají-li západní myslitelé inspiraci v této otázce, obraťují se na východ (k Janu Patočkovi, Václavu Havlovi, Adamu Michnikovi a ukrajinským disidentům). Jaké rysy svobody jsou určující pro vás?

Domnívám se, že Timothy Snyder to ve své knize vyjadřuje velmi výstižně. Pokud Vás to zajímá, můžete si poslechnout náš další rozhovor na téma svobody, jenž se odehrál minulou neděli v Kyjevě (je to tedy již čtvrtá diskuse o jeho knize, kterou jsem zveřejnil).¹² V jeho úvahách

¹² Rozhovor V. Jermolenka s T. Snyderem, *On Freedom. Timothy Snyder in Kyiv*, 11. 2. 2025, in: UkraineWorld.org. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=uTcfTgOOQyJ8> (navštíveno 28. 4. 2025).

o negativní a pozitivní svobodě se objevuje zajímavý ukrajinský prvek, jenž patrně přispívá k celkovému obrazu. Snyder hovoří o přechodu od „svobody od“ ke „svobodě k“, protože „svoboda od“ nestačí; je sice významným předpokladem „svobody k“, ale cílem by měla být právě „svoboda k“, která není nějakým konečným útočištěm, v němž bychom se zajistili před každým zásahem z vnějšku, nýbrž cestou, jak si zvolit něco důležitého, především hodnoty anebo ctnosti. Pro Snydera je svoboda podmínkou, která umožňuje, aby v tomto světě hodnoty vůbec existovaly. Hodnoty totiž neexistují jako pouhá slova, existují jen jako výsledky volby a lidského nasazení, které je v této volbě přítomné, ať už jsou to hodnoty upřímnosti, spravedlnosti a odvahy, či hodnoty hloubky myšlení nebo mezilidského dorozumění. Jsem přesvědčen, že tyto úvahy jsou velmi důležité a správné.

To, co bych k nim připojil, je ukrajinské pojetí „svobody navzdory“. Kromě „svobody od“ a „svobody k“ máme „svobodu navzdory“. Ta se liší od „svobody od“, která předpokládá, že existujeme a že je tu nějaká silnější moc, jež chce zasahovat do našich životů, a my se této moci chceme bránit, ale i když se jí bránit nebudeme, stále budeme existovat: sice s větším zasahováním a regulací, s tím, že naše životy doznají značných omezení, nicméně stále budeme existovat. Takže existenciální otázka, otázka bytí, se v případě negativní svobody v pravém smyslu neklade. Existenciální otázka je vždy otázkou bytí. Být, či nebýt. I když lidé v zajištěných společnostech Shakespearova slova citují, mám dojem, že jim málokdo, pokud vůbec někdo, doopravdy rozumí. Abyste si totiž mohla položit otázku „Být, či nebýt?“, musíte se už nacházet v existenciální situaci, v níž například není nabíledni, jestli budete existovat i zítřka. A právě to je situace, v níž si Ukrajinci a některé další národy v našem regionu tuto otázku kladou. „Svoboda navzdory“ tedy není jen svobodou vůči moci, která se vás snaží omezovat; je to svoboda od a navzdory moci, která vás chce zničit, která vás chce připravit o vaši existenci, o vaše bytí. Svým způsobem to není jen svoboda navzdory silám nesvobody, ale je to také bytí navzdory silám nicoty, život navzdory mocnostem smrti. Taková svoboda znamená přemýšlení v situaci, kdy se snažíte bojovat, ačkoli se to všem ostatním zdá nemožné. Všichni Ukrajincům říkají „není to možné“, „není možné bojovat“ a vedou jiné plané řeči, a přece jsme my Ukrajinci už tolikrát předvedli, že to dokážeme.

Myšlení v temných časech

Před válkou jste se hodně zabýval Walterem Benjaminem, i Váš podcast pro „UkraineWorld.org“ nese benjaminovský podtitul „Thinking in Dark Times“. Jaká témata jeho myšlení jsou pro Vás nyní důležitá?

Myšlení v temných časech bylo původně dílčí téma podcastu Ukraine World (Ukrajinský svět), ale teď jsem z něj udělal samostatný podcast. Nakolik si vzpomínám, název vychází spíš z Hannah Arendtové než z Benjamin. Benjamin nicméně patří k autorům, kteří nepřestávají poutat moji pozornost, protože nežili v době stability, ale přemýšleli v temných obdobích, v čase zmaru. Proto je pro mě pochopitelně jeho myšlenka záchrany nějaké bytosti či věci během obrovské smrti, tato soteriologická myšlenka, nesmírně důležitá. Benjamin ji začal rozvíjet v době, kdy uvažoval o tom, jak věci zachránit ze zapomnění, které s sebou přinesla průmyslová éra. Byl jakýmsi archeologem, který se ovšem velmi lišil od Michela Foucaulta, třebaže na něj měl, jak se mi alespoň zdá, určitý vliv. Jejich odlišnost spočívá v tom, že u Foucaulta nenajdeme onen soteriologický patos, patos záchrany. Řekl bych, že Foucault žil spíše v situaci, v níž je bytí příliš silné, v níž je přítomno jakési autoritářství bytí, které vás obklopuje – bujení různých struktur, z nichž se potřebujete vymanit.

Pro Benjamin a pro mne samotného je bytí velmi křehké. Bytí není monstrem, ale nemluvně. Život, stát, národ – to nejsou monstra, ale nemluvnata, která mohou každým okamžikem zaniknout. V Benjaminově uvažování je tento smysl pro křehkost; myšlenka, že když rozumíme křehkosti bytí, když chápeme, jak je bezbranné, nezajištěné a smrtelné, zahlédli jsme něco nesmírně důležitého. Sama tato myšlenka je něčím, co mě s ním nyní doopravdy spojuje, třebaže když jsem o něm kdysi psal knihu, zaměřoval jsem se na něco jiného. Možná bych měl právě nyní Benjaminu znovu promyslet.

Přátelé na Ukrajině často vyprávějí o tom, jaké je to žít jen v dimenzi přítomnosti. V čase války se dá těžko něco plánovat: minulost, jak jsme ji znali, je v jistém smyslu nenávratně pryč. Navzdory tomu žijete velmi intenzivním společenským a kulturním životem. Benjamin v raném textu Život studentů mluví o zachráněném čase, který je hluboko uložený v každé přítomnosti, v neohroženějších výtvorech a myšlenkách, jež je třeba učinit viditelnými a dominantními. Jaké výtvary a myšlenky byste rád zviditelnil?

Pokud mluvíme o našem regionu, opravdu bych rád zviditelnil všechno, čím jsme: Ukrajinci, Bělorusové (jestliže tedy chápeme Bělorusy v původním smyslu toho slova, a ne pouze jako Lukašenkův loutkový stát), Gruzínci, Moldavané, Litevci, Estonci, Lotyšci, Poláci, Krymští Tataři a kultura zdejších Židů hovořících jidiš. Opravdu chovám naději, že jednoho dne budeme mluvit víc o národnostních menšinách v Rusku. Všechno, co bylo smazáno uniformitou říše – a jde o velmi pustošivou a velmi účinnou uniformitu –, potřebujeme učinit viditelným. Je to nesmírně obtížné, ale snažíme se o to.

A pokud jde o výtvary a myšlenky, spíše se přikláním na stranu myslitelů, kteří o věcech uvažují z hlediska jejich křehkosti. Nepatřím k ontologickým optimistům, spíše mám blízko k lidem, jako byl Augustin, Pascal, snad i Montaigne a jim podobní. Stále se snažím objasnit, jak důležité je nepřestat přemýšlet o lidské přirozenosti, o lidech, kteří jsou zároveň smrtelní i nesmrtelní. Je to velmi paradoxní, tato smrtelná nesmrtelnost lidských bytostí a lidské kultury. Nesmírně mnoho věcí v lidské kultuře se totiž bytostně týká našich omezení, zejména fyzických a biologických.

Co je kupříkladu láska a sexualita? Jsou důsledkem skutečnosti, že nejsme autarkní, že si nemůžeme vystačit sami se sebou a potřebujeme druhého člověka; a stejně tak máme potřebu pokračování našeho života v našich dětech. Kdybychom se nerozmnožili, vyhnuli bychom. Co je kupříkladu architektura? Je to mimo jiné reakce na skutečnost, že naše těla nejsou chráněna před sněhem, horkem, chladem a vším ostatním. Na tato omezení odpovídáme stavěním domů. Co je například tanec? Je to způsob, jak svou tělesností odpovídáme na svou neschopnost létat, na setrvalou gravitaci, již podléháme, a na to, že kdykoli se nám podaří trochu povznést, vždycky zase spadneme na zem. Co je literatura? Často je to přemýšlení o tom, co jsme ztratili – když ztrácíme někoho blízkého, přátele nebo členy rodiny. Velmi často se dotýká smrti a zármutku nad mrtvými.

A uvnitř všech těchto omezení, v mezích naší smrtelnosti, vidíme vznikat pozoruhodné věci, jež přetrvávají v dějinách, přetrvávají v čase a vposledku představují jakýsi způsob, jak přelstít naši konečnost. Smrtelnost nemůžete samozřejmě nikdy překonat, ale vždycky si s ní můžete pohrát a být při tom jaksepatří mazaní... Navzdory tomu, že nás smrt pronásleduje, vracíme se k životu zadními vrátky, skrze kulturu a vytváření věcí, které přetrvávají, skrze poesii, knihy, sochy a hudbu, jež budou inspirovat další lidi, kteří se narodí po naší smrti. Myslím si, že právě tohle je jedním z nejpozoruhodnějších rysů kultury.

Ukrajina a Evropa

Od určité doby se mluví o tom, jak jsou lidé na Západě „unavení“ ukrajinskou válkou. Takové výroky považují mnozí z nás za velmi nešťastné. Téměř se zdá, jako kdyby únava vzrůstala se vzdáleností od fronty. Na Západě si vás rádi malují jako hrdiny, kteří vydrží všechno. To je ale velmi nerealistické. Jaká je nyní situace na Ukrajině?

Jistě, když lidi popisujete jako hrdiny, jako bytosti z oceli, je to určitá forma outsourcingu. V podstatě říkáte: „Výborně, tito lidé vydrží cokoli, já si uchovám své pohodlí a všechno bude v pořádku.“ To je samozřejmě klam, tak tomu nikdy není. Lidé jsou všude lidmi, Ukrajinci jsou stejní jako lidé kdekoli jinde. Máme stejná těla a naše těla jsou stejně křehká jako těla jiných lidských bytostí. Ano, ten příběh o únavě mě také velmi rozčiluje, protože máme mnohem větší právo vyprávět příběhy o únavě, ale neděláme to. Kdykoli přijedu do západní Evropy, připadá mi, že mou povinností není jen vysvětlovat lidem něco, co se týká Ukrajiny, ale že mám také povinnost předat jim nějaké dobré emoce, určitý pocit naděje. Naši přátelé v západní Evropě se totiž nezřídka nacházejí v jakémsi duševním rozpoložení beznaděje. Jediná rada, kterou jim mohu dát, zní: „Vážení, musíte být aktivnější.“ Činorodost chrání před zoufalstvím. Když vykonáte nejen to, co byste ve své pozici vykonávat měli, ale uděláte něco víc než obvykle, pak se může vyplnit prostor, který za sebou zanechalo zoufalství.

Situace na Ukrajině je nesmírně těžká, protože ve společnosti se prohlubují roztržky mezi různými skupinami obyvatelstva. Je navíc zřejmé, že všechno, co teprve přijde, bude společnost ještě více polarizovat, ať už politicky, či existenciálně. Je to velmi obtížná, a možná i výbušná situace. Z toho důvodu bychom měli být velice obezřetní, zachovat si soudržnost a neobviňovat jeden druhého z vlastních problémů.

V loňském rozhovoru pro český Deník N mluvíte o svých úvahách nad průzkumem veřejného mínění v Polsku, z něhož vyplývá, že asi 15 procent občanů je připraveno bránit svou zemi. Říkáte, že vás na něm znepokojuje oslabení vazby mezi individuálními životy a životem společnosti. Jak je podle Vás možné toto spojení obnovit, abychom chápali, že společenství nás nese a že je třeba se o něj aktivně starat, či ho dokonce bránit? Na Ukrajině se to stalo tak trochu proti Vašemu očekávání. Jak si to vysvětlujete?

Mám se na pozoru před krajním individualismem, protože doopravdy věřit v sílu vlastní individuality je velmi naivní. Tato představa o síle individuality je pochopitelně živena sociálními sítěmi a digitálním narcismem, je ale nesmírně naivní, protože jsme všichni závislí na druhých lidech: bez nich nejsme nikým, nemůžeme bez nich ani přežít. Na rozdíl od našich předků si nedokážeme bez druhých obstarat jídlo – už nezískáváme potravu lovem nebo chovem dobytka, ale ze supermarketů. To všechno pochopíte během války více než jasně. Pamatuji si první týdny plnohodnotné invaze, kdy se kyjevské supermarkety najednou vyprázdnily a vyvstala otázka: „No jo, ale kde teď seženu jídlo?“ Naštěstí tu byla řada lidí, kteří začali dobrovolně a sociálně odpovědně podnikat, kteří neuprchli a obnovili dodavatelské řetězce.

Samozřejmě, že jsme jednotlivci, ale je velmi důležité naplňovat svou existenci způsobem, jež sami považujeme za plnohodnotný. Zázračnost lidské přirozenosti tkví v tom, že každá individualita je určena k tomu, aby uskutečnila něco důležitého, co bychom mohli nazvat hodnotami nebo ctnostmi. Ale veškeré uskutečňování čehosi většího a obecnějšího nastává jen prostřednictvím jednotlivého života. Neexistuje jiný způsob, jak propůjčit život něčemu obecnému, než učinit toto obecné něčím osobním, přetvořit je v cosi velmi specifického, ztělesnit je a přenést do jedinečného času a prostoru.

Druhá důležitá věc je, že pokud nám záleží kupříkladu na lidských právech, pokud nám záleží na samotné ideji práv, pak v současném světě neexistuje jiná moc, která by mohla naše práva chránit, než je stát. Nevíme, zda je to dobře, nebo špatně, ale taková je skutečnost. Jestliže přijdeme o stát a spolu s ním i o své občanství, staneme se nikým. Když přestaneme být občany svého státu s jeho infrastrukturou, jež chrání naše životy, pak jsme mrtví. Velmi rychle se staneme terčem násilí. A nejsem si jist, zda by lidé, kteří jsou ke státům tak skeptičtí, přežili třeba jen týden, pokud by se stát zhroutil.

Jak zmiňujete v loňském rozhovoru pro Der Standard, mnozí západní myslitelé nechápou, že není možné vést dialog s vrahem, který je odhodlán vás zabít.¹³ Proto jste podle svých slov raději na Ukrajině než v Paříži nebo Berlíně, protože právě na Ukrajině máte pocit, že jste mnohem blíže

¹³ Rozhovor Klause Stimedera s Volodymyrem Jermolenkem, *Manche haben vergessen, was die freie Welt frei macht*, 22. 5. 2023, in: *Der Standard*. Dostupné online: <https://www.derstandard.at/story/2000146556674/volodymyr-ermolenko-manche-haben-vergessen-was-die-freie-welt-frei-macht> (navštíveno 2. 5. 2025).

evropské realitě. Očima této bezprostřední zkušenosti: jaké jsou podle vás klamné představy, které nyní ohrožují západní intelektuály?

Nemohu pochopitelně soudit všechny západní intelektuály, ale některé symptomy se bohužel opakují. Za prvé se mnohým intelektuálům poměrně často stává, že jejich teorie jsou příliš vzdálené od života: jsou pěkně vystavěné, ale nemají nic společného se skutečností. Když potom navrhnete, aby tyto teorie podstoupily zkoušku realitou, jejich zastánci se jí snaží vyhnout.

Za druhé je tu ohromná naivita ve vztahu k Rusku, která se projevuje nesmírnou pošetilostí. Ruský politický projekt – a nemluvím o Rusech obecně, o všech Rusech, o těch nic neříkám – je založen na myšlence, podle níž ve středu společnosti musí být velmi násilná osoba, která demonstruje svou schopnost působit krajní násilí. A pouze tehdy, když takové osoby svou schopnost působit krajní násilí také prokáží, jsou legitimizovány. Nazývám to thanatokracií – vládnutím prostřednictvím smrti. Když své občany přesvědčíte, že jste pánem jejich smrti, že právě vy rozhodnete, kdy kterýkoli ze členů společnosti zemře, pak získáte ve společnosti respekt. Proto je ovládání smrti a vláda prostřednictvím smrti – již zmíněná thanatokracie – jedním ze základních stavebních kamenů této společnosti. A to je něco, co zůstává na Západě naprosto nepochopeno, protože tamní lidé si myslí, že Rusko spravuje své věci stejně jako oni. Problém je v tom, že v ruské politické paměti mít úspěch znamená být vrahem, katem a násilníkem. Úspěšní ruští carové, počínaje Ivanem Hrozným, Petrem Velikým, Kateřinou II., možná Mikulášem I. a poté samozřejmě Stalinem a nyní Putinem konče – všichni tito vládci panovali především prostřednictvím strachu a krajního násilí. A proti nim stojí změkčilí vládci, kteří v očích Rusů selhali: Mikuláš II. (poslední ruský car), Gorbačov a někteří další. Pro Rusy jsou to symboly neúspěchu. Rusové si proto myslí, že být laskavý a otevřený znamená být slabý. Lidé na Západě tohle nechápou a většinou to – samozřejmě až na několik výjimek – nechápou ani západní intelektuálové.

Poslední věcí je nápadná liknavost, kterou někdy západní intelektuálové projevují, mají-li přijímat jiné zkušenosti, rozhlížet se kolem sebe a zkoumat jiné země a intelektuální tradice. Bezpochyby se to proměňuje: v Americe a v anglosaském světě vidíme, jak se věci mění spolu s osobnostmi, jako je Tony Judt, Timothy Garton Ash a nyní i Timothy Snyder. Ti všichni se opravdu snaží porozumět východní Evropě a daří se jim to velmi dobře. Dále existují francouzští akademici a intelektuálové, kteří skutečně chtějí rozumět muslimskému a africkému světu. To

vše je nesmírně důležité. Je ale také zapotřebí – a to je úkol i pro širší veřejnost –, aby se autoři z těchto regionů mohli sami zapojit do diskusí, které se odehrávají ve Francii, v Německu a v dalších zemích.

Když tohle všechno kritizují, musím to ovšem dělat s jistou mírou pokory. Navzdory všemu se totiž domnívám, že evropská veřejná rozprava je mnohem otevřenější, než jsou diskuse jinde na světě. V této věci mám pochybnosti například i o Ukrajincích. Ne že bychom vůbec nebyli ochotni naslouchat jiným kulturám. Ale mám za to, že Ukrajinci jsou mnohem víc zaměřeni sami na sebe, případně se soustředí na velké mocnosti, a ne na menší kulturní okruhy. Odpovědi na to vše je podle mě vědomí, že čím více kultur znáte, tím lépe rozumíte světu. A to se týká i těch takzvaně malých kultur, které vlastně vůbec malé nejsou.

Jak víte, západní společnosti jsou často – mimo jiné i v důsledku ruské propagandy – rozdělené: na jednu stranu chtějí hlavně mír (třeba i nespřavedlivý) a snaží se předstírat, že se jich ruská invaze na Ukrajinu netýká, na druhou stranu je tu stále velká část obyvatelstva, která je zoufalá z toho, jak málo vám Ukrajincům pomáháme vyhrát válku, která je i naší válkou. Tato druhá skupina má zároveň obavy, aby se část Ukrajinců od Západu pro jeho liknavost nakonec neodvrátila. Vidíte kolem sebe signály naznačující naplnění těchto obav? Co konkrétně mohou vaši akademičtí přátelé ve střední a západní Evropě dělat, aby pomohli zabránit této potenciální duchovní prohře?

Ukrajinci skutečně mohou být skeptičtí a mohou začít obviňovat Západ. A mají k tomu své důvody – měli jsme obrovskou šanci rozvinout úspěch roku 2022. To se však nestalo, protože nedošlo ke sjednocení sil a k mobilizaci sil našich partnerů, aby bylo možné na Rusko skutečně vyvinout tlak a vyhnat ho z Ukrajiny. To bylo podle mého názoru v roce 2023 skutečně možné. Nyní je otázkou, co bude dál. Trump zaujal velmi cynický přístup a není jasné, co se nyní stane s Evropou.

Zatím vidím, že z racionálního hlediska mnoho Evropanů rozumí tomu, že Evropa musí zasáhnout, ale emocionálně jako by prodlévali ve své věčné únavě a nedostatku energie. V tom podle mě spočívá problém Evropy: Není to neschopnost něco pochopit, ale nedostatek vůle, který souvisí s tím, že jsme s vaničkou vylili i dítě. Pokusím se to vysvětlit na příkladu. Jsem přesvědčen, že zdravá společnost by měla zachovávat rovnováhu mezi hodnotami agory (tedy výměny zboží, rozhovoru) a hodnotami agónu (neboli zápasu). Problém Evropanů spočívá v tom, že ve 20. století se objevily síly jako fašismus a nacismus, které hlásaly,

že hodnoty rozhovoru patří na smetiště a že jedinou hodnotou, která je pro lidské bytosti dobrá, je hodnota válečníka. Když byly potom fašismus a nacismus poraženy, byly spolu s nimi zahozeny i tyto hodnoty válečníka. To byla ovšem velká chyba, protože republiky a demokracie nemohou samy sebe ubránit, pokud nemají určité porozumění pro to, že být válečníkem je někdy potřeba. Z toho důvodu byla myšlenka agónu zcela přesunuta do Spojených států, místo aby se dál rozvíjela i doma, a nyní, když se Spojené státy stahují, Evropa neví, co si počít. Je to také otázka vůle, protože fašismus a nacismus mimo jiné tvrdily, že rozum není důležitý, že důležitá je jen vůle a instinkt. A když byly poraženy, tak se i v tomto případě vylilo s vaničkou i dítě. Nakonec se prosadila myšlenka, že hodnotný je výhradně rozum a rozhovor, nikoli vůle či schopnost jednat v daném okamžiku rychle a rozhodně. Takže bylo odvrženo všechno, co spadalo pod machiavellistický nebo v jistém ohledu i schmittovský způsob uvažování o politice. Ano, ve své době to bylo synonymum nacistického uvažování, jenomže někdy se můžete leccos naučit i od svých nepřátel. Nyní tu tedy máme Evropu, která je rozumná, inteligentní, vzdělaná, byť poněkud polarizovaná, dobře informovaná, ale naprosto postrádá vůli. Přitom příští měsíce, možná týdny budou v tomto případě rozhodující. Jedná se totiž o evropský problém: Američany bylo vždycky obtížné přesvědčit, že ruská invaze na Ukrajinu je také jejich problémem. Jde o problém evropský, ale Evropa na něj naprosto není připravena. Tato bitva však ještě není prohraná. Takovou věc nelze vyřešit za rok nebo za dva, je to něco, s čím se budeme potýkat v následujícím století. Rozhodujícím tématem 20. století bylo, zda Ukrajina znovu získá svou nezávislost, a rozhodující otázkou 21. století je, zda si svou nezávislost udrží. Bitva a válka tedy budou dlouhé. Nemyslím tím horkou fázi války, ale boj za nezávislost, za suverenitu a za Evropu.

Co se vám ze současné perspektivy jeví jako žádoucí oblast filosofického zkoumání až jednou – snad – válka skončí spravedlivým mírem?

Po pravdě řečeno, pokračuji v práci filosofa: píšu knihy, nahrávám podcasty. Současná situace pro mě není žádnou přestávkou. Spustil jsem nový podcast *Myšlení v temných časech*, v němž se chystám vyjádřit mnoho myšlenek, o které jsem se s vámi podělil. Takže vlastně o poválečném stavu věcí neuvažuji. Pochopitelně bych se nesmírně rád vrátil do krásných knihoven, ve kterých jsem pracoval v Americe nebo ve Francii. Ale nemyslím si, že to bude možné. Domnívám se, že nás čekají čím dál

temnější časy, a není tomu tak, že bychom kulturu vytvářeli až poté, co se všechno zase ustálí. Ne, kulturu, filosofii, myšlení a literaturu vytváříme právě v době, kdy se něco děje. Když se dějí tyto špatné věci, je čas přemýšlet, protože všechny špatné věci jsou, jak říká Timothy Snyder, důsledkem špatných myšlenek (když jsem v textu pro *Kyiv Independent* použil tento termín, citoval jsem ve skutečnosti jeho, mluvil o tom v jednom z našich rozhovorů z roku 2022). Proto je odpovědností intelektuálů porozumět tomu, v čem a proč jsou některé myšlenky špatné a jak je můžeme napravit. Roli myšlenek bychom neměli podceňovat: jsou velmi důležité, a když si získají srdce a mysl lidí, stávají se mocnými.